

Др Соња Бјелетић *

ТРАНЗИЦИЈА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ПРИВРЕДА - ДАЛЕКО ОД ПОЧЕТКА ИЛИ ДАЛЕКО ДО ЦИЉА

Увод

Социјализам као друштвено-економски и политички систем најавио је своје повлачење са свјетске сцене 1989. године. Исте године се навршило 45 година од када је објављена књига Фридриха вон Хајека „Пут у ропство“ којом је Хајек прорекао неминовни крах социјалистичког економског система као логичан епилог његове инфериорности у односу на модел тржишне економије. Непотребно је наглашавати да је те 1944. године и непосредно после II свјетског рата књига дјеловала шокантно, иако се супериорност социјализма тешко могла бранити економским аргументима. „Пут у ропство“ се сматра књигом која је остварила најснажнији утицај на промјену интелектуалне климе у Европи после II свјетског рата.

И мада изразито критичан према социјализму и управљању економијом од стране државе, Хајек тада још сматра да и социјалистичке привреде могу да опстану функционишући додуше на много нижем нивоу у односу на капиталистичке. Четрдесетпетогодишње искуство привреда социјалистичких (комунистичких) земаља га је убиједило да треба да коригује тај свој став. Управо 1989. године излази његова књига „Фатална сујета: грешке социјализма“, у којој тврди да социјалистичке централно-планске привреде једноставно не функционишу, јер аутономно не располажу информацијом. Овога пута скоро да није имао кога да увјерава у тачност својих теза. Хајек, наравно, иде даље и тврди да управо

* Економски факултет, Подгорица

није тачно да је социјализам и као морални и политички систем конкурентан капитализму, а камоли супериоран, већ да је у том погледу изразито инфериоран, водећи у крајњој линији корупцији, бирократији и већој неједнакости.

Поруке и закључци новије економске и политичке литературе у земљама Источне и Централне Европе не разликују се од Хајекових. Као рефлексција реалног стања и одговор на дешавања у овим земљама, аутори овог штива су препуни горчине и критике. Критикује се комунизам, социјализам, СЕВ и безмало све што је остварено у оквирима те интеграције. Истовремено се велича тржишни систем и отворена привреда који треба овим земљама да омогуће „повратак у Европу”.

Транзициони процес у бившим социјалистичким (комунистичким) земљама Источне Европе је замишљен као свеобухватан процес политичке и друштвено-економске трансформације. Са становишта циља који се жели постићи, процес транзиције је врло одређен, а то је прелазак на супериорнији развојни модел и хуманије друштво које ће овим земљама омогућити остварење давнашњег сна: „повратак у Европу” („return to Europe”) и интегрисање у свјетске цивилизацијске токове.

Процес трансформације економских и политичких система у источно и централно европским земљама, мада специфичан, може се схватити и као сегмент транзиције свјетске привреде. Цио свијет се непрестано налази у својеврсном процесу транзиције и мијењања, нарочито динамичном за посљедње деценије. Свједоци смо динамичне трансформације политичких односа и веза, економских система и друштвених вриједности који општеприхваћена гледишта и до тада важећа правила чине нефункционалним у измијењеном међународном окружењу.

Транзициони период

Сам израз транзиција упућује на нешто пролазно, на период између прошлог и будућег стања. Суштина процеса лежи у промјени постојећег и детерминисана је прошлошћу као разлогом за транзицију и будућношћу у којој треба да се оствари циљ транзиције.

Примјери процеса транзиције источноевропских земаља не помажу формулисању одговора на питање дужине транзиционог периода. Постоје, наравно, искуства других земаља, које су раније прошле кроз процес транзиције. Сигурно је да се комплексна трансформација не може обавити у кратком року, али ако се процес одужи може да се врти у тзв. зачараном кругу и задржи status quo практично до у недоглед. Почетни ентузијазам, наиме, време-

ном слаби, несигурност у цјелисходност реформи расте, а с њом и отпор трансформацији.

Постоје, наравно, позитивни примјери који не потврђују правило неких бивших социјалистичких земаља. Сјетимо се примјера Шпаније, у којој је остварена брза и успјешна транзиција са Франковог тоталитарног режима и претежно етатистичке економије на демократски режим и просперитетну економију.

Један од предуслова успјешне транзиције који одређује и дужину самог процеса јесте степен развијености плуралистичке политичке културе. И у овом погледу постоје разлике међу земаљама бившег Источног блока које чине практично сваку земљу специфичним случајем.

Чешкословачка је специфична по свом демократском искуству између два свјетска рата, као и избалансираном ставу становиштва у питању транзиције. Пољска је карактеристична по својој аутономној цркви и њеној хомогенизирајућој улози социјалне структуре као јакој организацији која је изњедрила Солидарност. Мађарској је у транзиционом процесу свакако користио релативно дуг стаж поступне либерализације која је омогућила постојање алтернативних покрета од почетка шездесетих година. Југославија је имала неке предности и извјесна искуства са реформама, која су добрим дијелом потрпа збивањима протеклих година. Мање повољна била су искуства Бугарске и Румуније, док је Источна Њемачка ријешила питање транзиције спајањем са Западном Њемачком.

Све специфичности наведених земаља, укључујући повољне које су могле олакшати и убрзати процес транзиције и неповољне које га отежавају и чине компликованим и дужим, нијесу дале одговор на питање дужине трајања процеса трансформације, а поготову не детерминишу коначан исход. Примјера ради, идеја тржишно одређене реформе присутна је у Пољској од 1950. године, а децидно је артикулисана од стране владе након социјалних немира 1956. и 1970. године. Ни једна од предузетих реформи није произвела успјешну трансформацију. Штавише, чак и уз инострану помоћ стабилизационе мјере су погодиле земљу јаче и дубље него што се очекивало. Пољска економска реформа је свакако централни сегмент свеукупне трансформације која је почела 1. јануара 1990, а коју су карактерисале радикалне мјере и тзв. шок терапија.

Произлази да повољније шансе које су имале неке земље овог региона за успјешан опоравак кроз транзицију на бази успјешне маркетинга нијесу биле довољан гарант за сразмјерно брзу и успјешну трансформацију у жељено стање. Могуће да функционисање у условима квази - тржишта и високо исполитизованог пословног окружења даје одговор на питање зашто је то тако.

Далеко од почетака или далеко од циља

Искуства земаља у развоју које су прешле са државно руковођених, централизованих привреда на економије утемељене на приватном власништву могу нас много чему научити. Задаци и циљеви су исти. Да ли ћемо научити лекцију, или ћемо бити принуђени да поновимо испит - зависи првенствено од нас самих.

Прва лекција која произлази из искуства земаља које су успјешно извршиле процес транзиције јесте да се он не може остварити само промјенама, корекцијама и побољшањима постојећих система, већ прије свега изградњом нових. У ранијим покушајима реформи у бившим социјалистичким земљама као правило се јавило да циљ није био да се напусти стари систем, већ да се врше поправке постојећег. Сам по себи такав став одређује домет реформе и значи селективан, односно парцијалан приступ. Примјера ради, одобравана је реформа у домену услуга, прерађивачке индустрије и сл., али не и у домену тешке индустрије, макровећа итд. Основно образложење је било да је циљ реформи социјалистичка планско-тржишна привреда.

Корекције и побољшања административно-планских економија заснованих на државном власништву тржишним механизмом истовремено угрожава цјелокупни економски, социјални и политички систем. Није риједак случај да се као посљедица дешава да се умјесто слабих али стабилних економских система јављају слаби и нестабилни.

Друга лекција нам говори да се раст производње темељи првенствено на новим пословима, на новим дјелатностима, а не на адаптирању старих. Јужна Кореја је раних седамдесетих година остварила 90% бруто националног производа радећи нешто потпуно ново у односу на период 10 година раније, тј. прије почетка реформе. Да ли треба наглашавати да су укупне инвестиције у првих десетак година транзиције биле много веће (девет пута) у односу на десетогодишњи период који је претходио овоме. Сразмјерно инвестицијама расла је и вриједност производње.

Искуство Турске се разликује и у маниру и у резултатима. Наиме, и поред одређења владе за приватизацију, скоро сва државна предузећа су наставила да раде иако са неупоредиво мањом ефикасношћу од приватних. Анализе говоре да је остварени раст крајем осамдесетих година базиран на новим активностима и у новим условима. Да су се реформе у Турској из осамдесетих година састојале само у приватизацији државне имовине, оне би пропале. Образложење лежи у чињеници да процес адаптације постојећих фирми тешко иде, а поставља се и питање дужине адаптационог периода. Јасно је да период адаптације може потра-

јати веома дуго, да не кажемо вјечито, тачније: докле год је влада спремна да је финансијски подржава.

Ситуација у бившим социјалистичким земљама Источне Европе говори управо о доминантном тренду приватизације постојеће имовине. Комплексности овог питања доприноси преовлађујући став да се имовина у државној својини преведе у приватно власништво на праведан начин.

Жељени ефекти транзиције у источноевропским земљама су у сјени озбиљних економских и политичких проблема и социјалних тензија. Обиље је различитих аргумената којим се назначени тренд може илустровати. Резултати истраживања које је спровео UNICEF, на примјер, казује да је кумулативни ефекат негативних пратећих појава транзиције у десет источноевропских земаља резултирао повећањем смртних случајева за 800.000 у периоду 1989 - 1993. годна, примјенивши просјечне стопе смртности у „нормалним условима” тј. у годинама које су непосредно претходиле анализираном периоду, а које су биле знатно ниже.

Закључак

Транзициони процеси су кренули у свим земљама Централне и Источне Европе, али различитим темпом, различите екстензивности и са различитим успјехом. То је и нормално, будући да је ријеч о различитим земљама у погледу историјског наслеђа, менталитета људи, нивоа привредне развијености, расположивости природним ресурсима, различитости култура. У принципу, што је нижи степен развијености то је већа празнина коју треба попунити и сразмјерно је дуже вријеме потребно да се обави транзиција. Искуство бивших социјалистичких земаља не дај одговор на питање колико дуго траје прелазни период од остварења жељног циља - дизања укупне друштвене, економске и политичке структуре на виши ниво. Очито је да је неупоредиво лакше срушити један систем, него изградити нови. Одрећи се централно-планских система, односно командне економије, релативно је једноставно; међутим, саградити модерне тржишно утемељене економије је изузетно сложено и тешко.

Оно што је зајдничко свим успјешним политичко-економским системима, и што представља модел за угледање и крајњи циљ транзиције политичких, економских и социјалних система бивших социјалистичких земаља јесте: приватно власништво, слободна трговина, интегрисане економије, конвертибилна валута, приватна финансијска држишта и приватни банкарски систем. Сваки од ових елемената тржишне економије фали у потпуности или је, у најбољем случају, само неки од њих до извјесне мјере остварен у зе-

мљама у транзицији Источне и Централне Европе. Такво стање омогућује да закључимо да земље у транзицији о којима је ријеч пред собом имају дуг пут до остварења коначног циља.

Dr Sonja Bjeletić

TRANSITION OF POSTSOCIALIST EKONOMIES - FAR FROM THE STARTING POSITION OR FAR TO THE ULTIMATE GOAL

Summary

Since late 1989, former socialist countries with centrally planned economies entered a new process of political and economic transformation which involves the establishment of pluralistic society, elimination of central planning and dismantling the institutions of a command system.

Instead of the reforms that had been previously introduced, the program of this tranformation process has been based on three major components: liberalization of government regulation of prices and economics activities, macroeconomic, stabilizati-on and rapid privatization of state - owned assets.

Although the transformation process was initially embraced with enthusiasm, it seems that the early euphoria has shrinked under the burden of economic problems. The so-called shock therapy approach to reform failed to accomplish its goal to rapidly create a market economy and was instead associated with economic failure and policital and social opposition. Being just one segment of comprehensive transformation process, privatization per se should not be regarded as a panacea for the economies in transition. After all, the most important issue is not who owns the firm, but how it is organized.

Since an encouraging environment is very important for successful tranzition, the role of the state should not be forgotten, as well as the role of non-market mechanisms, and non economic institutions which make markets work. Only when the state is strong can the private sector make progress, because only a strong state can prevent the imperfections from destroying private activities. A strong state does not mean a totalitarian state, but one which performs its functions effectively.

Having in mind that all successful political economic models are based on overwhelming private ownership, free trade, integrated economies, convertible currencies, private financial markets, private banking systems we can conclude that the former socialist countries have long way to go in achieving these elements of market economies which make the core of the engine of growth of those economies.